

Ugye melyik szabály alól ne találunk kivételt?

Szeged, 2016. április 22.

Molnár Cecília Sarolta

MTA–NYTI

molnar.cecilia@nytud.mta.hu

Az előadás menete

1. A problémás jelenség bemutatása
2. Szintaxis és intonáció
 - Az *ugye* szintaktikai disztribúciója
 - Az *ugye* szintaktikai disztribúciója a kérdőszavas kérdő mondatokban
3. Interpretáció
 - Az *ugye* mint kontextusjelölő
 - Az *ugye* mint az elfogult kérdések jelölője
4. Mi lehet a helyzet az *ugye* + WH típusú mondatokkal?
5. Konklúzió

A problémás jelenség: *ugye* + WH

- A BUSZI-2 irányított beszélgetéseiben többször is előfordul az *ugye* partikula kérdőszavas kérdésekben.
- Ezekről a szakirodalom nagy része úgy tartja, hogy **nem léteznek** (l. Keszler 2000; Péteri 2002, 2015; Gyuris 2008). Ilyen példákat találunk:
 - (1) Ugye ez micsoda?
 - (2) Tehát ugye, hogy hangzana az első?
 - (3) És ez a kicsi itt mi ugye, ez micsoda?
 - (4) Igen, hát... Mi csináljunk, ugye?
 - (5) Ugye akkor hol dogozott az édesapja?

Véletlenszerű,
csupán az
előbeszédre
jellemző
„hibák” ezek?

A problémás jelenség: *ugye* + WH

- Gyuris (2009) említ a (4)-hez hasonló használatokat:

(30) (Hát) én **mit** tehetek **ugye**?

(Gyuris 2009: 167)

- Írott nyelvi szövegekben is megjelenik:

(6) Vajjon **mit** okvetetlenkedik ez ott, **ugye**?

(Gulácsy Irén: *A bogár*; 1928.)

Az előadás fő kérdései

- Mit kezdünk ezzel a használattal?
- Hogyan illeszthető ez a jelenség az *ugye*-vel kapcsolatos (amúgy is elég ellentmondásos) szemantikai és pragmatikai leírásokba?
- Az *ugye* milyen szemantikai, pragmatikai tulajdonságára utal az, hogy – marginálisan ugyan, de – előfordulhat kérdőszavas kérdésekben?

Az *ugye* szintaktikai disztribúciója

- mondatkezdő pozícióban:
 - *Ugye holnap elmentünk moziba?*
 - *Ugye tegnap elmentünk moziba.*
- mondatzáró pozícióban:
 - *Holnap elmegyünk moziba, ugye?*
 - *Tegnap elmentünk moziba, ugye.*
- mondatközi pozícióban:
 - *Holnap (ugye) elmegyünk (ugye) moziba?*
 - *Tegnap (ugye) elmentünk (ugye) moziba.*

Az *ugye* szintaktikai disztribúciója

- Mondattípusokat tekintve:
 - **eldöntendő kérdő** mondatokban
 - **kijelentő** mondatokban
- Bármely XP kategóriájú összetevők között; összetevőket nem szakít meg.
- Kérdő mondat típus esetén **kiegészítő eloszlást** mutat az **-e** kérdő partikulát tartalmazó, illetve az **emelkedő-eső (/∧)** intonációval ejtett eldöntendő kérdésekkel.

Intonáció – Gyuris (2009) alapján

- A kérdő és kijelentő mondatok szórendileg nem különböznek egymástól. É. Kiss (2002) szerint ezért nincs okunk szintaktikailag megkülönböztetni őket.
- A mondatok közötti **formai különbséget az intonáció adja** (ennek köszönhető az eltérő interpretáció is).
 - **Kijelentő mondat:** a topikon emelkedő, majd a mondat végéig egyenletes eső kontúr
 - **Eldöntendő kérdő mondat:** az utolsó előtti szótagig emelkedő, majd hirtelen eső kontúr jellemzi (Fónagy–Magdics 1967, Kornai–Kálmán 1988).
- Gyuris (2009)-ben szereplő kijelentő- és kérdőmondat-párok intonációja (l. a handoutot).

Az *ugye* a kérdő mondatokban

- **Utókérdés** (tag question; TQ):
 - Kijelentő mondat: a mondat *ugye* nélküli része (anchor) +
 - Kérdő partikula: *ugye* (tag).
- A TQ-knak **két használatuk** van:
 - egyetértést (agreement) váró:
Ugye elmegyünk holnap moziba?
 - megerősítést (confirmation) váró:
Holnap péntek van, ugye?
- Utóbbi használatban az *ugye* behelyettesíthető az *így van ez* kifejezéssel:
 - *Holnap péntek van, így van ez?*

Az *ugye* szintaktikai disztribúciója a kérdőszavas kérdő mondatokban

- az *ugye* csak **mondatkezdő és -záró** helyzetben
- Az *ugye* tagként való kezelése mind szintaktikailag, mind szemantikailag problémás.
 - Itt a tag nem egy kijelentő mondat mellett jelenik meg.
 - *Vajjon mit okvetetlenkedik ez ott, ugye?*
 - **Vajjon mit okvetetlenkedik ez ott, így van ez?*

Interpretáció

- Nehézségek:
 - kétféle mondattípus
 - sok, különböző használat

Lehetséges-e egyáltalán egységes interpretációt adni az *ugye* partikulának?

- Gyuris (2008): **lehetséges** az egységes, kompozicionális interpretáció.
- Gyuris (2009): az *ugye* partikulára vonatkozóan egyelőre nem hozott sikert.

Interpretáció

- Schirm (2009) – parlamenti beszédekben
 - „érzelmileg telített” kérdések: káröröm, szemrehányás (megnyilatkozás elején)
 - beszélői attitűdöt jelöl
 - sajátos érvelési stratégia; nem vár választ; retorikus
 - gúny, irónia eszköze
- Abuczki (2015) – a HuComTech korpuszban
 - $ugye_1$: kérdő határozószó (TQ)
 - $ugye_2$: evidenciajelölő (kontextusjelölő + retorikai használat)
 - $ugye_3$: emphatikus használat (új információ, igazság, magyarázat, narratív struktúra hangsúlyozása)

Az *ugye* mint kontextusjelölő (Gyuris 2008, 2009)

- **Partikulák funkciója:** **reláció** a *Common Ground*-dal (*CG*, Stalnaker 1978) jellemezhető kontextus és az aktuális megnyilatkozás propozicionális tartalma (p) között.
- *Ugye*: a megnyilatkozás által kifejezett p propozíció kontextusbeli **ismertségét** jelöli.

(46) **ismert**(CG, p), ha

i. $CG \models p$ vagy

ii. $CG \models q$, ahol q valamely x személynek valamilyen pozitív attitűdjét írja le p -re vonatkozóan ($q = 'x$ álmodja, hogy p' , $q = 'x$ hiszi, hogy p' vagy $q = 'x$ javasolja, hogy legyen p'), és p emellett lehetséges.

(Gyuris 2008: 660)

- Helyettesíthetőség: *ugyebár, mint tudjuk*
- A kijelentő mondatbeli használatok (egy részét) elég jól leírja.

Az *ugye* mint az elfogult kérdések jelölője (Gyuris 2009)

- Hagyományosan: **a mondat kérdő voltát jelöli** az *ugye* (H. Molnár 1968, Kugler 1998, Keszler 2000).
 - A partikula kialakulásának története: *úgy van/volt-e?* > *úgy-e?* > *ugye?*
 - Disztribúciós érv: kiegészítő eloszlásban az *-e* kérdő partikulás, illetve a valódi kérdőszós kérdő mondatokkal.
- Ezt a feltevést már Gyuris (2009) meggyőzően **cáfolta**:
 - Az *ugye* nélküli mondat intonációját tekintve nem kérdő; beletéve az *ugyé*-t egy kijelentő mondatba nem kapunk kérdő mondatot (l. az intonációs mintázatokat).
 - Az *ugye* nem jelölheti a beágyazott mondat (eldöntendő) kérdő voltát (erre az *-e* kérdő partikulát használjuk).

Az *ugye* mint az elfogult kérdések jelölője (Gyuris 2009)

- Történetileg: mondatkezdő és -végi helyzetben > mondat belseji használatok. – Ez a tag-ekre jellemző!
- Az *ugye* nem pusztán kérdővé teszi a mondatot; az *ügyé*-t tartalmazó kérdés nem neutrális, hanem elfogult.
- A TQ vagy neutrális vagy elfogult kérdés (Reese 2007).
- TQ-ként elemezve: az *ügyé*-t tartalmazó mondatnak az *ügyé*-n kívüli része egy kijelentő mondat, amely állítást tesz; az *ugye* pedig ennek az állításnak az igazságára kérdez rá.
- A TQ két illokúciós aktust valósít meg: állítás + kérdés (vö. Sadock (1974) tesztjeivel)

Mi lehet a helyzet az *ugye* + WH típusú mondatokkal?

Lássuk a fenti példák kérdés-válasz párjait!

- (1) T: ...ugye ez micsoda?
A: Tűzőgépkapocs.
- (2) T: Tehát ugye, hogy hangzana az első [mondat]?
A: „Én tegnap nem aludtam eleget.”
- (3) T: És ez a kicsi itt mi ugye, ez micsoda?
A: A gémkapocs.
- (4) T: Igen, hát... Mi<t> csináljunk, ugye?
A: Nagyon kemény. [nevet]
- (5) T: Ugye akkor hol dolgozott az édesapja?
A: Malomszerelő Vállalatnál dolgozott.

Ugye + WH

- Láthatjuk, hogy a (4)-es kivételével mindegyik kérdésre konstituenssel (1–3) vagy teljes mondattal (5) válaszol az adatközlő.
- Tehát az *ugye* megjelenése a mondatban nem befolyásolja a kérdő mondat interpretációját.
- A (4)-es kérdés retorikus, nem vár választ. Kérdés, hogy ez az *ugye* kérdő mondatbeli jelenléte miatt van-e. A tágabb kontextus vizsgálatával kiderül, hogy az *ugyé*-t kihagyva is ugyanúgy retorikus a kérdés az adott kontextusban.
- **Szemantikailag** tehát **nincs eltérés** a kiegészítendő kérdés és az *ugyé*-s kiegészítendő kérdés között.

Ugye + WH

Milyen kapcsolatban állnak a kontextussal?

- **(1)**: a kérdező azt jelzi a kérdéssel, hogy az adott kontextusban biztosra vehető, hogy a válaszoló tudja a választ a kiegészítendő kérdésre. Valami miatt azonban fontosnak tartja, hogy a választ a beszédpartner mondja ki.
- **(2)**: a terepmunkás éppen egy nyelvi feladatot magyaráz el az adatközlőnek. A magyarázat utolsó lépéseként teszi fel az *ugyé*-t tartalmazó kiegészítendő kérdést. Ebben az esetben is azt kívánja jelezni, hogy bízik / biztos abban, hogy az adatközlő tudja a választ a kérdésre.
- A **(3)** diskurzus nagyon hasonló az (1)-hez.

Ugye + WH

Milyen kapcsolatban állnak a kontextussal?

- **(4):** retorikai kérdés, nem vár választ a megszólítottól. Ebben az esetben a kérdésre adott válasz olyannyira evidens, hogy a válaszolónak ki sem kell mondania. De az *ugye* nélkül is tökéletes lenne így a párbeszéd. Az *ugye* pusztán felerősíti a retoricitást.
- **(5):** eltér az eddigiektől; a kérdező az *ugye* használatával (feltehetőleg) azt akarja jelezni, hogy tudatában van annak, hogy ez a téma előkerült, és hogy tudnia kéne már a kérdésére a választ. Azt jelzi, hogy egy, a CG-ban levő információt akar elismételteni a válaszolóval.

Ugye + WH

(5') T: Szüleinek mi volt a foglalkozása
gyerekkorába?

A: Aaz anyukám az háztartásbeli volt.

T: Igen.

A: Az apukám ö Malomszerelő és -gépgyártó
Vállalatnál dolgozott itt Budapesten.

T: Fönt Pesten.

A: Igen.

Ugye + WH

- Konklúzió: Az (1–3) és az (5)-beli használat közös elvekkkel magyarázható.
- Az *ugye* a kiegészítendő kérdésekben kontextusjelölőként használatos. Azt jelöli, hogy a diskurzus adott pontján a CG alapján evidens a válasz a kérdésre (1–3) vagy evidensnek kellene lennie (5).
- Az *ugye* használata a kiegészítendő kérdéseken tehát **a kijelentő mondatbeli használatokhoz hasonló**.
- Ez érvet szolgáltat Gyuris (2009) azon feltevése mellett, hogy ebből a kontextusjelölő alapjelentésből vezessük le a kérdő mondati használatot, és ne fordítva.

Ugye + WH

Állító vagy kérdő beszédaktusok?

- Sadock (1974) tesztjeinek alkalmazása a BUSZI-ban talált adatokra.
- Állító beszédaktus: *elvégre / mindennek ellenére (after all)*
- Neutrális kérdés: *véletlenül (by any chance)*
- Neutrális / elfogult kérdés: *mondd csak (tell me)*

Ugye + WH

- (1)
 - a. Elvégre ugye ez micsoda?
 - b. #Véletlenül ugye ez micsoda?
 - c. ??Mondd csak, ugye ez micsoda?

- (2)
 - a. Elvégre tehát ugye, hogy hangzana az első?
 - b. #Véletlenül tehát ugye, hogy hangzana az első?
 - c. ?Mondd csak, tehát ugye, hogy hangzana az első?

Ugye + WH

- (4)
- a. Igen, hát... elvégre mi csináljunk, ugye?
 - b. Igen, hát... #Véletlenül mi csináljunk, ugye?
 - c. Igen, hát... #Mondd csak, mi csináljunk, ugye?
- (5)
- a. ?Elvégre, ugye akkor hol dogozott az édesapja?
 - b. #Véletlenül ugye akkor hol dogozott az édesapja?
 - c. Mondja csak, ugye akkor hol dogozott az édesapja?

Ugye + WH

- Sadock (1974) tesztjei alapján megfogalmazható következtetések:
 - Bár szemantikailag kérdéseknek tekinthetők, **a beszédaktusok szintjén nem egységeselek**: egy skála különböző pontjait képviselik.
 - A skála egyik szélső esetét a (4)-es mondat képviseli: itt az úgynevezett **retorikai kérdés** a beszédaktusok szintjén egyértelműen **állításnak** feleltethető meg.
 - A skála másik szélső esetét az (5)-ös mondat képviseli: ez egyértelműen **kérdő beszédaktust** valósít meg, azon belül is **elfogult** kérdést, olyat, amelyben a beszélő jelzi, hogy a kérdésre tudnia kellene már a választ (az *is* partikulával lenne teljesen köznyelvi a mondat – l. Gyuris 2008 példáját).
 - A skála két szélső pontja között helyezkednek el az (1–3) mondatok: ezek – úgy tűnik – állító beszédaktus valósítanak meg, kérdő jellegük marginális.

Konklúzió

- A WH + *ugye* típusú mondatok szemantikailag kérdések a rájuk adható válaszok azonosak az *ugye* nélküli változatokra adható válaszokkal.
- Az *ugye* ezekben a mondatokban kontextus-jelölő szerepű; tehát hasonlóan írható le, mint a kijelentő mondatbeli használatok.
- A mondatok Sadock (1974) tesztjei alapján legtöbb esetben állító beszédaktust valósítanak meg; kérdő beszédaktus esetén is megvan a kontextusjelölő funkciója az *ugyé*-nek.

További irányok

- Az *ugye* és a topik, a fókusz és a posztverbális tartomány interakciójának a vizsgálata
- A retorikusság és az *ugye* összefüggésének vizsgálata
- A WH + *ugye* kérdések intonációjának a vizsgálata
- Egységes interpretáció a kérdő és a kijelentő mondati használatnak?

Felhasznált irodalom

- Abuczki, Ágnes (2015): A multimodal discourse-pragmatic analysis of *ugye* (~'is that so?'). *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* (www.sugl.eu), 25.1 (2015), pp. 41–74.
- Alberti, Gábor – Kleiber Judit (2014): ReALIS: Discourse Representation with a Radically New Ontology. In: Ludmila Veselovská and Markéta Janebová (eds.): *Complex Visibles Out There. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2014: Language Use and Linguistic Structure*. Olomouc: Palacký University.
- Gyuris, Beáta (2008): A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In: Kiefer F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan IV. A lexikon szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, pp. 639–682.
- Gyuris, Beáta (2009): Sentence-types, Discourse Particles and Intonation in Hungarian. In: Arndt Riestler & Torgrim Solstad (eds.): *Proceedings of Sinn und Bedeutung 13, Online Publikationsverbund der Universität Stuttgart (OPUS)*, Stuttgart, 2009. pp. 157–171.
- Ladd, D. R. (1981): A first look at the semantics and pragmatics of negative questions and tag questions. In: *Papers from the 17th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, University of Chicago*, pp. 164–171.
- Reese, Brian – Asher, Nicholas (2006): Prosody and the interpretation of tag questions. In: E. Puig-Waldmüller (ed.): *Proceedings of Sinn und Bedeutung 11*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, pp.448–462.
- Reese, Brian (2007): *Bias in Questions*. PhD thesis, University of Texas at Austin.
- Sadock, J. M.: 1974, *Towards a Linguistic Theory of Speech Acts*, Academic Press, New York, NY.
- Schirm, Anita (2009): Diskurzusjelölők a parlamenti beszédekben. In: Kukorelli Katalin (szerk.): *Hatékony nyelvi, idegen nyelvi és szakmai kommunikáció interkulturális környezetben*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola, pp. 168–175.
- Schirm, Anita (2011): *Diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori értekezés. Szeged: SZTE.
- Stalnaker, R.: 1974, *Pragmatic presuppositions*, in M. Munitz and P. Unger (eds), *Semantics and Philosophy*, New York University Press, pp. 197–213.

Köszönöm a figyelmet!

A kutatást a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH támogatta, a K115922 nyilvántartási számú támogatási szerződés alapján.